

ATATÜRK'ÜN ÖNCÜLÜĞÜNDE TÜRKÇEYE DÖNÜŞ VE BUGÜN YAŞANANLAR

Hamza Zülfikar

- Yıl 1936, Atatürk'ün vefatına daha otuz yedi ay var. Dolmabahçe'de (İstanbul), 24 Ağustos 1936'da pazartesi günü Türk Dili Kurultayı toplanacak. Hazırlıklar büyük bir hızla devam etmektedir. Bir yandan da kurultaya (kongre) sunulacak tezler genel sekreterlikçe inceleniyor. Türkçe artık söz varlığı ve kurallarıyla iyice gündeme yerleşmiş, sıra kaynağını araştırmaya gelmiştir. Bu üçüncü kurultayda Ural- Altay dil grubu aşılarak İndo-European Languages (İndo -Öropeen) ve *Hamatik* diller diye de bilinen Hamito-Semetik dil gruplarının ana Türkçenin lehçeleri durumunda olduğu fikri üzerinde durulmaya başlanmıştır. Buna göre düzenlenmekte olan Kurultay'ın arsulusal (milletlerarası) bir etkinlik olduğu vurgulanmakta, gündemi müzakere etmek üzere tanınmış yabancı dil bilimciler İstanbul'a davet edilmektedir.

Atatürk başta olmak üzere ilgili devlet kuruluşları bu kurultaya büyük önem veriyor. Türkiye'deki bilginler yanında yabancı dil bilimciler de hazır bulunmaktadır. Bunlardan Avusturya'dan davet edilen Hermann Kvergic, *Güneş-Dil Teorisi* diye adlandırılan 41 sayfalık yazısında Türk dilinin ana dil olduğunu, kelimelerin Türkçeden doğduğunu iddia etmektedir. Davetlilerden biri Almanya'dan Türkolog Friedrich Giesse'dir. Fransa'dan Doğu dilleri öğretim üyesi Jean Deny bir başka davetlidir. Türkçeye de çevrilmiş ve Türk bilim adamları tarafından kaynak olarak kullanılan *Grammaire de la turkque (Dialecte Osmanli)* adlı eser onundur. Bu konuyla ilgili "Osmanli Moderne et le Turk de Turkie" gibi bir başka makalesi de vardır. Davetlilerden bir diğeri Londra Doğu Dilleri Mektebinin (School) müdürü dil bilimci Edward Denison Ross'dur. İtalya'dan Napoli Doğu Dilleri Enstitüsü Profesörü Alessio Bombaci, Macaristan'dan Budapeşte Üniversitesi profesörlerinden ve Hasan Eren'in hocası Gyula Németh, Polonya Varşova Üniversitesinden A. Zajaczkowski, Sovyetler Birliği'nden

İlmî Münasebetler Komisyonu Başkanı, İlimler Akademisi Başkanı Aleksandre Nikolayeviç Samoyloviç de davet edilenler arasındadır. Türk dilinin kökleri ve dünya dilleri içindeki yeri, Sümerce ile olan ilgi bu kurultayın temel konularıdır.

Bu arada şunu da belirtelim. Batılı bilginlerin her fırsatta kurultaylara çağırılması, bildiri sunmaları daha sonraki yıllarda da devam etmiş, bunların bazılarına Türk Dil Kurumunca Şeref Üyeliği payesi verilmiştir. Şeref (Onur) Üyeliği verilenlerden birkaçı şunlardır:

Prof. Dr. Abdıldacan Akmataliyev/Kırgızistan

Prof. Dr. Ağamusa Ahundov/Azərbaycan

Prof. Dr. Andras Bodrogligeti/ABD

Atâ Terzibaşı/Kerkük

Dr. Cevat Heyet/İran

Dr. Dmitri Dmitriyeviç Vasilyev/ Rusya Federasyonu

Prof. Dr. Ergaş İsmailoviç Fazılov/Özbekistan

Prof. Dr. Ethem Rahimoviç Tenişev/Rusya

Dr. Ferudun A. Celilov/Azərbaycan

Prof. Dr. György Kara/Macaristan

Dr. Istvan Vasari/Macaristan

Prof. Dr. Kamal Abdulla/Azərbaycan

Prof. Dr. Lars Johanson/Almanya

Prof. Dr. Masahiro Shogaito/Japonya

Prof. Dr. Mirsultan Osmanov/Çin

Prof. Dr. Myrat Penjiyew/Türkmenistan

Prof. Dr. Peter Zieme/Almanya

Prof. Dr. Peter Golden/ABD

Prof. Dr. Rahmankul Berdibayev/Kazakistan

Prof. Dr. Tefvik Hacıyev/Azərbaycan

Prof. Dr. Tefvik Melikli/Rusya Federasyonu

Kurultayda dildeki, Arapça, Farsça ve Fransızca kelimelerin Türkçe sayılıp korunması hususundaki fikir reddedilmiş, yazı dili ile halkın konuşma dili arasındaki farklılığı ortadan kaldırmak, bütün bunlara dayalı olarak okuma yazma bilmeyen bir tek yurttaş bırakmamak Kurultayın amaçları arasında sayılmış ve bu durum o günün kayıtlarında şöyle geçmiştir:

“Her muharrir, her edip, her şair, her muallim, her hatip en büyük vazifeleri halk için ve halka karşı olduğunu unutamaz. Türkiye'nin 17 milyon yurttaşından yalnız 17 bininin anlayabileceği bir yazı, binde bir yurttaşa hitap eden

kısır bir varlık sayılır...” (Üçüncü Türk Dil Kurultayı Üyelerine Kurultay Kılavuzu, İstanbul 1936)

Bu Kurultaydan bir yıl önce 1935'te basılmış olan *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*, *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu* üzerinde durulmuş ve kılavuzdaki kelimelerin birer teklif (öneri) olduğu belirtilmiştir. Söz konusu kelimeler, *Kurultay Kılavuzu*'nda ve ilgili diğer yazılarda kullanılmaya çalışılmıştır. Tarihî değeri olması bakımından bunlardan birkaç örnek verelim.

Genel Merkez Kurulu'nun aklanması cümlesinde geçen **aklanmak** (*ibrağ etmek*) o günlerde dile kazandırılmış ve günümüzde de kabul görmüş bir fiildir. Geçen yıllar içinde *beynelmîlel*, *milletler arası* biçiminde bir gelişme gösteren bu kelimenin karşılığı Kurultayda önerilmiş olan **arsıulusal**'dır. Farsça tamlama biçimindeki *beynelmîlel*'e göre *arası+ulusal* < *arsıulusal* daha sonra gene bitişik ama bu kez Türkçe tamlama kalıbına göre *uluslararası* olmuştur. Aradan 80 yıl geçti ve *arsıulusal* yerini *uluslararası* sözüne bıraktı, *beynelmîlel* ise iyice unutuldu. Bugün daha çok askerî bir terim olarak bilinen **bölük** o günlerin *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*'nda “fevc, miktar” karşılığı önerilmiştir. *Önergeleri bölükte inceleyerek... veya ...bölükçe kararlaşan karşılıkları Terim Merkez Kuruluna vermek...* sözlerinde geçen bu kelime anlaşılan bugün Türk Dil Kurumunda *Terim Kolu*, *Sözlük Kolu*, *Ağız Araştırmaları Kolu* gibi adlandırmalarda *kol* kelimesinin karşılığıdır. Demek ki *bölük* askerî bir terim olarak yerleşince Türk Dil Kurumunda *kol* kelimesi bunun yerini almıştır. *Takrir*, *teklif* karşılığı olarak kullanıma giren **dilerge** daha sonra benimsenmemiş, kullanımdan çıkmıştır. *Teklif*'in karşılığı **önerge** olmuş, *takrir* karşılığı *dilerge* ise unutulmuştur. *Bir ereğe varmak* biçiminde geçen **erek**, *gaye* karşılığıdır. Şu cümlede geçiyor: *Bu ereğe varmak için ilk adım okuma, yazma vasıtasını kolaylaştırmaktır* (*Kurultay Kılavuzu*, s. 17) Bugün ise kullanımda olan *gaye* kelimesi amaç ile karşılanıyor. Oysa *amaç* (< *umaç*) *hedef* kelimesine karşılıktır. Bu bakımdan denebilir ki keşke *erek*, *gaye* için canlı tutulabilseydi. Günümüze ulaşamamış olan **irdemen** *Fr. edudiant* karşılığı türetilmiş, “araştırmacı öğrenci, etüt edici” demektir. O günler *Fr. prensip*, *Osm. umde* karşılığı ileri sürülmüş olan **ilke** ilgi görmüş daha sonra yapılan Türkçeleştirme çalışmalarında bundan *ilkeci*, *ilkecilik*, *çelişiklik ilkesi*, *çelişmezlik ilkesi*, *eylemsizlik ilkesi*, *hep ile hiç ilkesi*, *nedensellik ilkesi*, *süreklilik ilkesi* terimleri türetilmiş. Birer felsefe terimi olan bu sözler yanında *ilkeleşmek*, *ilkeleştirmek* fiilleri de dile kazandırılmıştır. En yaygın bir söz olan *ilke edinmek* ise *Türkçe Sözlük*'e henüz girmemiştir. 1936 yılı Kurultay metinlerinde geçen memur karşılığı **işyar** (işine yar olan, bağlı olan) daha sonraki yıllarda kullanımdan çıkmıştır. Bu türetmelerle ilgili bir iki örnek daha verelim. *Tekit etmek* anlamında türetilmiş olan **pekitlemek** fiili kabul görmüş ve *Türkçe Sözlük*'te yer almıştır. *Pek*'ten çatı ekleriyle *pekişmek* *pekiştirmek* türetmeleriyle söz hazinesi zenginleştirilmiş, bunlardan başka terimler elde edilmiştir. *İşyar*, *dilerge* gibi bazıları ilgi görmezken *pekitlemek* gibi bir başka örnek yapısı tartışmalı olsa bile- benimsenmiştir. *Pek* halk ağzında *bek* biçimindedir. Anadolu'da aslına uygun olarak *bek gozel* biçiminde sıfat olarak kullanılır. Bu

kelime *Divanu Lugâti't-Türk*'te de *bek, berk* biçiminde geçer. Batı Türkçesinde *pek* biçimini alan *berk* sıfatından da türetmeler yapılmış, böylece bir yandan *pek* bir yandan da *berk* köklerinden yararlanılmıştır. Bu türetmeleri 1935'te yayımlanan *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*'nda görüyoruz. Bunlardan kullanım sıklığı yüksek olan *pekiştirmek* fiildir.

pek	pekitlemek pekiştirmek	tekit etmek takviye etmek	berk	berkitmek berkinmek	takviye etmek kesb-i kuvvet etmek
-----	---------------------------	------------------------------	------	------------------------	--------------------------------------

Bu örnekte olduğu gibi bazı ses değişiklikleriyle bir kelimenin farklı biçimleri türetmelerde kullanılmıştır.

Bu gelişmeler doğrultusunda “nutuk, nizamname, aza” karşılığı **söylev, tüzük, üye** o günün aydınları, dil ve edebiyat uzmanları arasında ilgi görürken Batı kökenli *komisyon, etimoloji, sekreter, teori, vokal, program* gibi pek çok kelimeye dokunulmamıştır. Bunların 1936 *Kurultay Kılavuzu*'nda korunduğunu görüyoruz. *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu* adından da anlaşıldığı gibi hedef alınan Osmanlı Türkçesindeki kökü Arapça, Farsça olan kelimelerdir. Rumca veya İtalyanca kelimeler de ele alınmamıştır. Batı kökenli kelimelerle ilgili tutum günümüzde de devam etmektedir. *Optimal, mobil, mobilize, majör depresyon, nonstop* (durmaksızın, mola vermeden, dur durak bilmeden), *minimal, minimize, paradigma* (toplumca değerli, fikir, anlayış, halkta hakim olan düşünce. *O sözleriyle paradigmayı değiştirdi*), *norm olmak*, (*Uzay yolculuğu pek yakında norm olacak*) verilecek örneklerden birkaçıdır. Bunların her birini özel olarak anlamaya, tanımlamaya, yazımını öğrenmeye çalışıyoruz.

Bu olumsuz gelişme yanında günümüzde gazetelerden derlediğim Türkçenin söz varlığına katkı sayılabilecek sözler geçiyor. Müzik terimi *sıngıl* (single), yerine **tekli** ilgi görüyor, **adaptasyon, pratik, radikal** karşılığı *uyarlama, uygulama, kökten* kelimeleri giderek sıklık kazanıyor.

Depremle ilgili olarak gazetelerde geçen **sönümlemek** fiili daha değişik bir örnektir. 1935 yılında yayımlanmış olan *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*'nda *itfa* karşılığı *söndürme* “yangın söndürme” kavramı için önerilmiştir. Bugün dilde kullanılmayan *itfa* kelimesinin türevi olan *itfaiye* ise dilde varlığını sürdürüyor. *Itfa etmek* karşılığı önerilmiş olan *söndürmek* fiilinden hareketle bir iktisat, ticaret terimi *sönüm* türetilmiş, **sönüm** isminden kurala uygun olarak “bir borcu ara ara ödeyip bitirmek” anlamında *sönümlemek* fiili dile kazandırılmıştır. Gazetede örnek cümleyi verelim: *Borçlar zaman içinde söndümlendi*. Bunun dilde kullanımında olan ve çatı eki almış *sönümlemek, söndümlendirmek* biçimleri *Türkçe Sözlük*'e girmelidir.

Günümüzde gazetelerde geçen kelimelerden biri de **sıradanlaşmak** fiildir. Sıfat ve zarf olarak kullanılan ve bir çekim eki olan *-dan* ekiyle yapılmış *sıradan* kelimesinden türetilmiş bir fiil. *Türkçe Sözlük*'te “bayağılaşmak” diye karşılık verilmiş. Aslında *sıradanlaşmak* bence daha değişik bir anlamda kullanılıyor.

Gazetelerde *sıradanlaşmak* “özgün olmamak, ilgi çeken bir yanı olmamak, basit, alelade bulunmak” gibi anlamlar taşıyor.

1936 yılında yayımlanan *Türk Dili* dergisinin 5. sayısında (s. 41) **yetiz** kelimesi geçiyor. Geçtiği cümle şöyle:

Lûgatlarımızın en yetizleri bile türeme sözlerimizin pek azı üzerine oranlamalar yürütebilmişlerdir.

Cümlelerin özgün biçiminde *yetizleri* sözünden sonra ayrıç içinde *mükemmelle-ri*, *türeme* sözünden sonra ise ayrıç içinde *müştak*, *oranlamalar* kelimesinden sonra ayrıç içinde *tahminler* kelimeleri var. Bunlardan *mükemmel* karşılığı *ye-tiz* ilgi görmedi. *Mükemmel*, *olağanüstü* anlamında değildir. Daha doğrusu bir karşılığı yoktur. *Mükemmel* kelimesinden *mükemmelleştirmek* gibi fiil de türe-tildi.

1930’lu yıllardan bugüne Türkçenin söz varlığını esas alan gelişmeleri örnek-leyip sergileyemedik. Dile kazandırılmaya çalışılan Türkçe kelimelerin kulla-nım açısından takibini, tanıtımını yapamadık. Benimsenmiş olanları güncel-leştirip yerleşmesine çalışamadık. Kabul gören görüş ise “zamana bırakıp gö-relim” oldu. Örnekler sayılmayacak kadar çoktur ve bir o kadar da tutarsızlık yaşanmıştır. Geçen bunca yılda dile kazandırılanların ve yitirilmiş olanların hesabını yapamadık. Türetmelerin kurallı olması hususunda bir birliğe gidile-medi, yapıcı kuralsız olanların gelişim safhalarını örneklerle işleyemedik. Bu genel durum içinde 2000’li yıllara gelindi. Şimdi Atatürk’ten bu yana ortaya çıkan manzarayı dergi sayfasına sığacak ölçüde, birkaç madde içinde sırala-maya çalışalım:

1. Kökü, eki Türkçe olan ve bin yıldan fazla bir zamandır kullanılagelen Türk-çe kelime ve ekler günümüzde hayat bulmuş, ancak bir o kadar ek, isim, sıfat özellikle fiil tarihî metinlerde kalmıştır: *iğ* (hasta), *yırlamak* (şarkı söylemek), *karımak* (yaşlanmak), *yaşurmak* (gizlemek) vb.
2. Osmanlı Türkçesinde kullanılmış kelime ve terimlerin önemli bir bölümü Türkçe kökler ve eklerle karşılanmıştır: Fr. *archives*, *hazine-yi evrak* daha sonra *belgelik* vb.
3. Geri kalanlar da az değildir. *İstinaf* gibi Osmanlı Türkçesinden kalan bin-lerce kelime bu yeni dönemde varlığını sürdürüyor.
4. Farsça kurallara göre yapılmış tamlamalar artık bu dönemde geçerliliğini yitirmiştir. *Varak-ı resmîye* (resmî evrak) vb. Ancak *emrivaki* gibi varlığını sürdüren tamlamalar korunmaktadır.
5. Farsça ve Arapça kökenli ön ve son ekler büyük ölçüde kullanılmazken, varlığını sürdürenler de az değildir: *bikarar*, *nahak*, *mevzuat*, *memurin*, *itti-faken* vb.
6. Birleşik kelime yapısında olan ve çoğu Farsçaya dayanan *çuvaldız* gibi keli-meler dilde yaşıyor. Bunun dilde yaşayan Arapça *hile* kelimesiyle kurulmuş

dilbaz, hilebaz, Türkçe kelimeyle kurulmuş *işgüzar* gibi başka şekilleri vardır.

7. Arapça kelimelerin ses düzeninde bulunan ayın hemze gibi sesler kullanılmaz olmuştur. Bunlar bazen yerini uzun heceye (*dava*) bırakmıştır.
8. Arapça kelimelerdeki uzun ünlülerin yerini yavaş yavaş kısa heceler (*zaman*) almaya başlamıştır.
9. Yabancı kelimenin içinde veya sonunda bulunan ince k, t ve l seslerinden dolayı bazı yabancı dillere ait ses özellikleri korunmuştur. *Dikkatli, lügatler, hâlini, takati* vb.
10. Bütün bu gelişmeler karşısında yeni bir dönem başlamış, Batı kökenli kelimelere rağbet artmıştır. Atatürk ilkelerine bağlılığını ifade edenler yabancı kelimeleri tercih etmekten geri kalmamışlardır.
11. Gazeteci, yazar, bankacı, tabip, aydın kesim Osmanlı Türkçesinden kalan, Türkçe karşılığı bulunan kelimeleri bir tarafa atarak bunların İngilizcelerini kullanmakta bir sakınca görmemişlerdir. *Pik yapmak, entübe olmak, varyant* vb.
12. Osmanlıcanın hâkim olduğu dönemlerdeki aydın kesim, terimlerin Fransızcalarına itibar etmeyip bunların karşılıklarını Osmanlıcanın kelime kök ve eklerinden karşılamışlardır. Bugün Türkiye Türkçesinde karşılık olarak türetilmiş olanlar bu terimlerin çevirileridir. *Optimist nikbin iyimser* vb.
13. Osmanlı Türkçesinden Cumhuriyet Dönemi Türkçesine kalan, yeri doldurulmadan unutulmaya terk edilmiş pek çok kelime var.
14. Atatürk'ün başlatmış olduğu Türkçeleştirme, sadeleştirme çalışmaları sırasında türetilen terimlerin büyük bir bölümü ortaöğretimde kullanılır. Ancak yükseköğretime gelince bunların Batı kökenli olanları öne çıkar. Batı kökenli kelimelere bulunmuş, önerilmiş karşılıklar ise çağımızın bilim ve sanat adamlarınca dikkate alınmamıştır.
15. Yabancı dille eğitim yapan üniversitelerde Türkçe kelime ve terimler ile onların karşılıkları söz konusu değildir.

15 madde ile sınırlı olmayan bu durum Türkçenin bugünkü tablosunun bir yüzüdür. Kabul etmek gerekir ki Batılılaşma uğruna dile giren yabancı kelime ve terimler karşısında sessiz kalınmaktadır. Bu durum iş ve çalışma hayatına da yansıtılmıştır.

Her kasım ayında vefatı dolayısıyla yeniden ve daha içten andığımız Atatürk, mevcut bilim ve sanat kavramlarını bundan 80–90 yıl önce Türkçe kelimelerle ifade etme ilkesini ortaya koymuş, eğitim ve öğretim hayatının Türkçe terimlerle ifade edilmesini esas almış, bu konuda öncülük etmiştir. Eğitim ve öğretimde yararları apaçık ortada olan bu durum zamanla terk edildi, şimdi sosyal hayatta *hijyen, konsantrasyon, operasyon, oksidasyon* gibi terimler geçerli.